

Marion Dowd – Robert Hensey (eds):
The archaeology of darkness,

Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, 2016, 143 p.

József Puskás¹

Volumul apărut în 2016, sub egida prestigioasei edituri Oxbow Books, este rezultatul unei conferințe intitulat: *Into the Earth: the Archaeology of Darkness*, ținut la Institutul de Tehnologie Sligo din nordvestul Irlandei, organizat de Marion Dowd și Robert Hensey. Chiar dacă titlul sugerează discutarea temei întunericului din punct de vedere al arheologiei, din cuprins reiese că sunt și capitole care abordează tema dintr-o altă perspectivă. Primele șapte capitole sunt rezultatele unor cercetări arheologice, efectuate în peșterile din vestul și sudul Europei. Ultimele șase capitole sunt contribuții din diferite domenii, ca etnografia, speologia, literatura etc. Cartea urmărește trăirea întunericului din cele mai vechi timpuri până în ziua de azi.

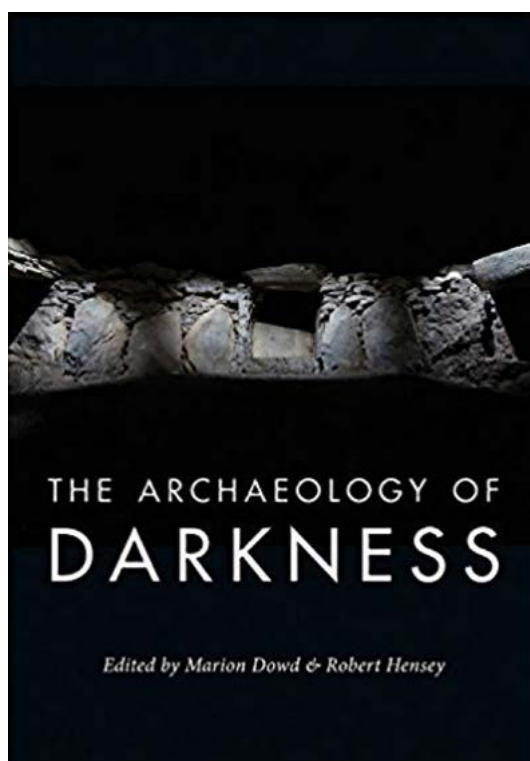
Pe primele pagini ale volumului sunt plasate cuprinsul (*Content*), lista figurilor și a planșelor (*List of figures; List of plates; List of tables*), urmate de o scurtă introducere și mulțumiri (*Background and acknowledgements*), respectiv de lista autorilor (*Contributors*). Articolele sunt relativ bogat ilustrate, toate imaginile fiind de alb-negru, cu excepția capitolului 6, unde majoritatea figurilor sunt color.

Primul capitol (*Chapter 1. Past dark: a short introduction to the human relationship with darkness over time*) începe cu o „introducere” în tema întunericului, lipsa tot mai mare al acesteia în ziua de azi,

mai ales în zonele urbane. Autorul Robert Hensey reflectă și asupra rolului întunericului ce putea să aibă în viața comunităților străvechi. Exemplul este dat din peșteri, unde diferitele desene puteau să aibă diferite impresii asupra oamenilor în galeriile slab iluminate. Pentru unii retragerea în izolare și întuneric a fost și este un mod de a evolua spiritual, dar tot așa pentru alții poate să fie și pedeapsă. În diferite forme întunericul apare în cultura de azi (filme, literatură, pictură), dar aveau un impact mult mai mare în trecut. Astfel sărbătorile de iarnă, cum este Crăciunul sau erau festivitățile dinaintea creștinismului, erau menite să ajute psihic comunitățile să treacă de nopțile lungi și de frigul iernii.

Capitolul al doilea (*Chapter 2. Darkness visible. Shadows, art and the ritual experience of caves in Upper Paleolithic Europe*) de Paul Pettitt începe cu o scurtă introducere și o schițare a problemelor de interpretare a artei figurative rupestre din perioada paleoliticului superior. Urmează o discuție despre limitele de vizibilitate în peșteri, nevoia de folosire a unor surse de iluminat (torțe sau alte mijloace de iluminat) și efectul acestora la percepția vizuală. Cercetătorul consideră că la executarea desenelor rupestre, foarte probabil a fost luat în considerare și fundalul: crăpături, nișe, suprafețe denivelate etc. Văzute la lumina pâlpâitoare a surselor de iluminat ies în evidență diferite forme. Combinate cu desenele rupestre acestea par că prind

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe; joska1987@yahoo.com.

viață în urma jocului de lumini și umbre/întuneric. În același timp pentru privitor aceste interacțiuni aveau și o conotație specială.

Autoarea capitolului trei (*Chapter 3. Between symbol and sense: the role of darkness in ritual in prehistoric Italy*), Ruth D. Whitehouse abordează tema întunericului din perspectiva a trei peșteri din Italia, care au fost folosite pentru scopuri rituale în perioada Neoliticului. Prima parte a articolului, ca o scurtă introducere, prezintă succint cele trei peșteri: structura acestora, respectiv materialele arheologice descoperite în ele. Autoarea consideră că peșterile erau folosite pentru ritualuri de inițiere, în care întunericul juca un rol decisiv. Bazat pe analogii etnografice aceste ritualuri pot fi împărțite pe trei faze majore: în prima fază participantul este detașat simbolic din mediul lui (*segregation*); în faza a doua trece prin ritualul de inițiere (*margin*), pentru ca în final să fie acceptată în noua lui „stare” în comunitatea respectivă (*aggregation*). În

urma ritualului de inițiere participanții trebuiau să treacă prin întunericul peșterilor (voluntar sau forțat), probabil conduși de o persoană inițiată, care avea control total asupra desfășurării întregii activități. Aceste procese, ce puteau să fie chiar confuze sau înfricoșătoare, au contribuit la un sentiment de transformare, dar cel mai important, la trecerea la un alt nivel în rândul societății.

În capitolul 4, intitulat: *Chapter 4. Experiencing darkness and light in caves: later prehistoric examples from Seulo in central Sardinia*, autorul Robin Skeats prezintă rezultatele preliminare a unui proiect (Seulo Cave Project) care era menit să studieze efectele luminii și a întunericului în câteva dintre peșterile din centrul Sardiniei între perioada Neoliticului mijlociu și a bronzului final. În capitol sunt discutate două peșteri. Prima (peștera Longu Fresu) a fost folosită în perioada Neoliticului mijlociu, aici descoperindu-se depuneri de rămășițe umane, picturi rupestre și un topor de piatră. Toate acestea erau depuse în adâncul peșterii, în nișe cu vizibilitate foarte redusă. Foarte probabil avem de a face cu un loc unde se practicau ritualuri de trecere, atât mortuare cât și de inițiere. În peștera a doua (Grutta de is Janas) nu au fost descoperite rămășițe umane, însă în trei camere mici a fost descoperit un strat subțire format în urma arderii unei cantități mari de crengi. Focul a fost atât de intens încât chiar și un vârf de obsidian s-a topit parțial. Care a fost scopul acestei incinerări nu este clar, dar în orice caz combinația flăcărilor, a fumului și a întunericului putea să aibă efect de neuitat asupra participanților. O altă descoperire făcută tot în această peșteră aparține bronzului timpuriu. Într-o cameră mică, departe de intrare și de orice lumină naturală a fost descoperită o mică ofrandă, format dintr-un vas și câteva obiecte de cupru. Omul preistoric a frecventat peșterile pentru a veni în contact cu supranatu-

ralul, de a depune ofrande. Lumina artificială (torțe etc.) a creat un joc al luminii și al umbrei, care accentua sentimentul de supranatural.

Capitolul al 5-lea (*Chapter 5. The dark side of the sky: the orientations of earlier prehistoric monuments in Ireland and Britain*) discută orientarea unor monumente preistorice din Irlanda și Marea Britanie. Autorul Richard Bradley abordează problema din perspectiva a două monumente funerare și anume cel de la Newgrange și cel de la Balnuaran of Clava, primul datat în neolitic, al doilea în epoca bronzului. Primul este orientat în așa fel încât în timpul solstițiului de iarnă, la răsărit razele solare pătrund în camera funerară printr-un pasaj. În cazul monumentului din epoca bronzului, tot în aceeași zi a anului, razele solare pătrund numai la apus. Concomitent pune și întrebarea: de ce sunt atâtea construcții similare neolitice orientate spre răsărit, iar cele din epoca bronzului spre apus? În subcapitolul dedicat orientării Bradley compară orientarea mormintelor cu pasaj și a cercurilor de piatră (Stonehenge). În schimbarea orientării acestor tipuri de monumente (cercuri de piatră și de lemn, morminte cu pasaje etc.) distinge patru faze. În prima fază (neolitic timpuriu și mijlociu, 3700-3000 BC) puține construcții au orientare precisă (circa 20 %), acestea fiind orientate majoritar spre solstițiu, aproape în egală măsură spre răsărit și apus. Faza a doua (neolitic târziu, 3000-2400 BC) este caracterizat prin orientarea atât spre răsărit cât și spre apus. În perioada calcoliticului și a epocii bronzului timpuriu (2400-1500 BC) construcțiile de acest tip rareori marchează răsăritul, ci mai degrabă sunt orientate spre sud-vest, vest și nord-vest. Faza finală (1500-800 BC) este caracterizată prin construcții ceremoniale orientate spre sud-vest. În urma analizei orientării construcțiilor domestice, majoritatea orientate spre

răsărit, autorul este de părere că acestea erau în asociere cu soarele, cu lumina, cu viața, iar construcțiile ceremoniale, de foarte multe ori monumente funerare cu întunericul și moartea.

Capitolul 6 (*Chapter 6. In search of darkness: cave use in Late Bronze Age Ireland*) redactat de Marion Dowd, analizează câteva descoperiri de peșteri de pe teritoriul Irlandei, începând cu descoperirile din peștera Robber's Den din județul Clare. Aici, în adâncul unei peșteri întunecate a fost descoperit scheletul unei femei. În ciuda faptului că în perioadele preistorice activitatea în peșteri se limita la intrarea acestora, eventual până la limita penetrării luminii naturale, în perioada epocii bronzului târziu (circa 400 de ani) unele activități se desfășurau în adâncul peșterilor, în locuri întunecate și deseori greu accesibile. O astfel de peșteră era Brother's Cave unde s-au descoperit mai multe mărgelile de chihlimbar, un mic depozit de bronzuri, foarte probabil cu caracter votiv. Cei care intrau în aceste peșteri erau inițiați, care țineau legătura cu lumea spiritelor și lumea oamenilor. Ei puteau să folosească încăperile întunecate ca loc de meditație, sau pentru unii putea să fie și locul unor ritualuri de trecere. În unele dintre peșteri, lângă perețele acestora au fost construite mici încăperi din piatră, care au fost puse în legătură cu activități rituale. La final autoarea capitolului revine la rămășițele femeii din peștera Robber's Den, schițând câteva posibilități despre cum și de ce s-ar fi ajuns acolo cadavrul. Dowd este de părere că vizitele efectuate în peșteri în perioada epocii bronzului târziu erau mai degrabă excepții decât obișnuințe.

În capitolul următor (*Chapter 7. Digging into the darkness: the experience of copper mining in the Great Orme, North Wales*) Sian James abordează tema întunericului din prisma mineritului de cupru din perioada epocii bronzului respectiv perioada

post-medievală. Minele au fost deschise la finalul epocii bronzului timpuriu și folosite până la începutul bronzului mijlociu (1800-1200 BC), după care au fost redeschise și folosite abia în secolele XVIII-XIX. În depozitele epocii bronzului s-au descoperit unelte de piatră îngrămădite care probabil au fost depuse la locul respectiv intenționat, pentru a substitui minereul de cupru care s-a extras. Unele zone au fost blocate cu ziduri. Acestea puteau servi la amplificarea ventilației și/sau marcau o zonă închisă. Superstiția minerilor din perioada post-medievală este atestată de mai multe depuneri din caverne, printre care și schelete de pisici și de câini, depuneri care probabil erau menite să aducă noroc. Depunerea unor ofrande pentru spiritele și ființele subterane era un lucru obișnuit și practicat.

În capitolul 8 (*Chapter 8. Between realms: entering the darkness of the hare paenga in ancient Rapa Nui (Easter Island)*) autorii Sue Hamilton și Colin Richards ne fac o scurtă introducere în cosmologia polineziană dualistică și în simbolistica bine cunoscutelor construcții de pe Insula Paștelui: „oamenii de piatră” (moai), platformele pe care acestea sunt amplasate (ahu), respectiv în construcțiile în formă de canoe (hare paenga). Acestea din urmă sunt considerate casele (de dormit) unor șefi sau preoți, respectiv ale familiilor acestora. Casele aveau fundament de piatră, cu o suprastructură de lemn, acoperit cu diverse plante și frunze. Accesul se făcea printr-un mic coridor pe la mijlocul construcției, câteodată mărginit de statui sau stâlpi de lemn sau de piatră. În interiorul caselor fiind întuneric coridorul poate fi considerat legătura dintre două lumi: între lumină, lumea de zi cu zi (Ao) și întuneric, noaptea (Po). Aceste treceri între lumi pot fi interpretate și în cazul construcțiilor ahu, în cazul acesta trecerea fiind între mare, apă și uscat, pământ.

Capitolul 9 (*Chapter 9. Dark places and supernatural light in early Ireland*) de John Carey discută întunericul din perspectiva literaturii. Poeții din evul mediu se inspira din întuneric, obicei probabil preluat din perioada dinaintea creștinătății. Aceste inspirații puteau veni din subteran, din lumea de dincolo (tot din întuneric), un mediu în care locuiau zeii și conducători nemuritori. Un astfel de loc este considerat Newgrange în Irlanda, unde încă în secolul XI d. Chr. oamenii veneau pentru surse de inspirație.

În capitolul 10 (*Chapter 10. Enfolded by the long winter's night*) Charlotte Damm discută întunericul din zona Cercului Polar arctic din perspectiva locuitorilor de azi, după experiențe proprii și după surse etnografice. În timpul iernii nopțile pe partea asta a lumii devin mult mai lungi. Timpul zilelor fără soare peste orizont poate varia între câteva zile (zona Cercului Polar) și trei luni și jumătate (ex. partea de nord a golfului Baffin). Cât de întunecate sunt „nopțile” depinde de stratul de zăpadă, de lumina Lunii și a stelelor, de intensitatea Aurorii Boreale etc. Chiar și în nopțile lungi viața nu s-a oprit. Călătoria pe timpul nopților boreale era practică după ce gheața și zăpada se stabilizau, drumul fiind făcut cu sănii trase de câini sau de reni, pe schiuri sau patine. Călătoriile pe apă (pe mare) erau practicate mai puțin. Încălzirea locuințelor putea fi făcută cu ajutorul unor pietre încinse sau cu lămpi de ulei (grăsime), acesta din urmă fiind și sursa de lumină în interiorul caselor. Activitățile pe timpul nopților lungi constau din vizite la rude sau la alte comunități (vizite chiar și până la 1000 km), diferite jocuri, sărbători. Predarea cunoștințelor generației tinere se făcea mai ales în această perioadă a anului, pe cale orală. Se transmiteau atât cunoștințe practice cât și spirituale. Unele erau povestite mai multe zile sau săptămâni. Autorul abordează și tema „isteriei arctice” (*arctic hysteria*) și a

depresiei de iarnă (*Seasonal Affective Disorder - SAD*) care nu pot fi legate direct de nopțile îndelungate ale nordului.

Următorul capitol (*Chapter 11. „The outer darkness of madness” – the Edwardian Winter Garden at Purdysburn public asylum for the insane*) de Gillian Allmond discută lumina și întunericul din perspectiva azilelor pentru bolnavi psihici din a doua jumătate a secolului XIX. În prima parte a articolului ne face o scurtă introducere despre cum au fost văzute întunericul și lumina din punct de vedere medical: întunericul fiind ceva negativ, stimulant al bolilor mintale pe când lumina opusul acestuia. În partea a doua autorul prezintă un azil din Purdysburn, care a fost proiectat cu un fel de „grădină interioară” (*Winter Garden*), un loc cu lumină abundentă, ce se credea că avea beneficii terapeutice asupra bolnavilor. Un astfel de azil (cu grădină interioară, fără gratii pe geamuri etc.) era menit să fie văzut ca un loc unde vindecarea era posibilă și nu ca o închisoare întunecată, cum era considerat de publicul larg.

Capitolul 12 (*Chapter 12. Descent into darkness*) se construiește în jurul întrebării „De ce?”. De ce practică unii speologia? Ce satisfacții are coborârea în întuneric și necunoscut? Autorul Tim O’Connell este un speolog profesionist, cu experiență acumulată în urma expedițiilor din întreaga lume. După o scurtă prezentare a istoriei speologiei din Irlanda, despre beneficiile și provocările acesteia autorul descrie o experiență proprie din Krubera, Abhazia. Expediția de nouă zile în cea mai adâncă peșteră a lumii a pus la încercare pe participanți atât fizic cât și mental. Această activitate (speologia) poate fi văzută ca o anxietate plină de plăcere (*“joyful anguish”*), plăcerea neavând semnificația

de zi-cu-zi, ci plăcerea de a experimenta ceva nou (ex. întunericul), de a descoperi necunoscutul.

Ultimul capitol (*Chapter 13. Coming in and out of the dark*) de Gabriel Cooney este un fel de epilog în care se reflectează asupra celor prezentate la conferință și în volum. Subliniază varietatea cercetărilor prin care tema întunericului a fost abordată.

Volumul poate fi considerat o contribuție importantă privind rezultatul noilor cercetări legate de peșteri și rolul acestora în viața (mai ales viața spirituală) a comunităților preistorice. Explorează ritualurilor efectuate în întuneric, reflectând asupra specificului acestor cavități și impactului spiritual asupra unor persoane sau comunități, unele chiar și din ziua de azi.

Pentru cercetările din România ar fi un bun exemplu de urmat, atât din punct de vedere al organizării unor conferințe pe tema arheologiei peșterilor, cât și de editare a unor volume concentrate pe această temă. Cu atât mai mult cât, în anii trecuți, în România, au fost făcute progrese semnificative privind cercetarea arheologică în peșteri (ex.: Peștera Cioclovina cu Apă, peșterile din Cheile Vârghișului etc.). Folosirea acestora este documentată chiar din neolitic până în epoca modernă. O activitate mult mai intensă se observă în perioada epocii bronzului mijlociu și târziu (Br A-Ha A).² Aceste activități prezintă asemănări cu câteva prezentate și în volum, care constau mai ales în depuneri de vase, de podoabe,³ de arme⁴ sau înmormântări (?) umane.⁵ Se pare că în această perioadă pe tot teritoriul Europei avem de-a face cu ritualuri care se practicau în adâncul peșterilor, în (semi)întuneric.

² Rotea et alii 2020, 109-140.

³ Rotea 2017, 41-104.

⁴ Emódi 2006, 31-48.

⁵ Luca et alii 2005, 51.

Bibliografie / Bibliography

Emődi J. 2006. Bronzleleteka homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangból. *Acta (Siculica)* II: 31-48.

Luca S. A., Roman C., Diaconescu D., Ciugudean H., El Susi, G., Beldiman C. 2005. Cercetări arheologice în peștera Cauce (II). *Bibliotheca Septemcastrensis V*, Sibiu.

Rotea M. 2017. The Hoard from the Cioclovina cu Apă Cave: Content, Dating and Significations. *Acta Musei Napocensis*, 54 (1): 41-104.

Rotea M., Palincaș N., Varberg J., Netea M., Emődi J., Rișcuța C., Borș C., Oanță-Marghitu S., Ghemiș C., Sava T., Marc A., Tecar T., Răchită M., Bindea D., Sopincean M., Sopincean A., Pușcaș R., Miclăuș A., Gâza O., Dima A. 2020. The Sanctuary Hoard from Cioclovina cu Apă Cave: Revisiting its Relative and Absolute Chronology. *Arheovest. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*. VIII (1): 109-140.